

JOHN GOULD

ΑΡΧΑΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΤΡΑΓΩΔΙΑ
ΚΑΙ
ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ

ΔΕΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΒΑΪΟΣ ΛΙΑΠΗΣ

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2018

1

ΙΚΕΤΕΙΑ*

Στήν *Ιλιάδα* οί συνέπειες τῆς ὀργῆς τοῦ Ἀχιλλέα ἀρχίζουν νά διαφαίνονται σέ μιὰ σπουδαία σκηνή ἱκεσίας, στήν ὁποία πρωταγωνιστοῦν δύο θεότητες: ἡ Θέτιδα πείθει τὸν Δία νά ἀλλάξει τὴν πορεία τοῦ Τρωικοῦ Πολέμου, ὥστε νά ἀποκατασταθεῖ ἡ τιμὴ τοῦ Ἀχιλλέα.¹ Ἡ ὀργὴ τοῦ Ἀχιλλέα λήγει μὲ μιὰ ἄλλη πράξη ἱκεσίας, μεταξὺ ἀνθρώπων αὐτὴ τὴ φορά: ὁ Πρίαμος ἱκετεύει τὸν Ἀχιλλέα νά πάψει νά κακομεταχειρίζεται μὲ ἐκδικητικὴ μανία τὸν νεκρὸ τοῦ Ἔκτορα καὶ νά τὸν ἐπιστρέψει στοὺς οἰκείους του, παίρνοντας τὰ λύτρα ποὺ τοῦ προσφέρουν ἐκεῖνοι.² Τὸ πρῶτο μισὸ τῆς *Ὀδύσσειας* στρέφεται γύρω ἀπὸ ἄλλη μιὰ κορυφαία σκηνή ἱκεσίας: στὴ *Σχερία* ὁ Ὀδυσσεύς προσπέφτει στήν Ἀρήτη καὶ στὸν Ἀλκίνοο ὡς ἱκέτης.³ Ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Εὐριπίδης ἔγραψαν ἔργα μὲ τὸν τίτλο *Ἰκέτιδες*, ἐνῶ τὶς παραμονές τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου ἡ διπλωματικὴ προπαγάνδα Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν ἐκμεταλλεύτηκε στὸ ἔπακρο δύο ἱστορικὰ ἐπεισόδια στὰ ὁποῖα παραβιάστηκαν δικαιώματα ἱκετῶν: τὸ ἓνα

* Πρώτη δημοσίευση: «Hiketelia», *JHS* 93 (1973) 74-103.

1. *Ἰλ.* Α 407 κ.έξ., 427, 500 κ.έξ., 512-513, 557· Θ 370 κ.έξ· Ο 76. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ἡ ἔκκληση ποὺ ἀπευθύνει ὁ Χρύσης πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς (Α 12-34· πβ. 370-380) δὲν περιγράφεται μὲ λεξιλόγιο ποὺ προσιδιάζει εἰδικὰ στὴν πράξη τῆς ἱκεσίας· ἄς σημειώσουμε ὅμως τὸ *στέμματ' ἔχων ἐν χερσίν ἐκηβόλου Ἀπόλλωνος* ... *λίσσεται*, καθὼς καὶ τὴ λέξη *αἰδεῖσθαι* ποὺ χρησιμοποιοῦν, ἀντιδρώντας, οἱ Ἀχαιοὶ (βλ. παρακάτω, σ. 53-60). ἝΑλλωστε, ὁ Πλάτων (*Πολιτεία* 3.393-394) ὀνομάζει *ἱκέτην* τὸν Χρῆση τοῦ Α τῆς *Ιλιάδας*.

2. *Ἰλ.* Ω 158, 187, 465, 477 κ.έξ., 570.

3. *Ὀδ.* ζ 310-311· Η 141 κ.έξ., 155-181.

ἦταν τὸ πραξικόπημα τοῦ Κύλων⁴ καὶ τὸ ἄλλο τὸ πραξικόπημα τοῦ Πausανία,⁵ πὺ χρονολογοῦνται, ἀντιστοίχως, στὰ μέσα τοῦ ἔκτου αἰώνα καὶ γύρω στὰ 470 π.Χ. ἢ λίγο ἀργότερα.⁶ Ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ὀμήρου, λοιπόν, μέχρι καὶ τὸν πέμπτο αἰώνα —ἀλλὰ καὶ πολὺ ἀργότερα— ὁ κοινωνικὸς καὶ θρησκευτικὸς θεσμὸς τῆς *ἰκετείας* διαδραματίζει κεντρικὸ ρόλο τόσο στὰ παραδοσιακά, μυθολογικὰ θέματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας ὅσο καὶ στὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Νιώθει, ἐπομένως, ἀκόμη μεγαλύτερη ἐκπληξὴ κανεὶς ὅταν διαπιστώνει ὅτι σὲ ἔργα ἀναφορᾶς γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας ἡ *ἰκετεία* ἀγνοεῖται σχεδὸν ὀλοκληρωτικᾶ,⁷

4. Ἡρόδ. 5.70-71· Θουκ. 1.126.3-12· Πλούτ. *Σόλων* 2.

5. Θουκ. 1.128.1· 133-135.1.

6. (α) Χρονολόγηση τοῦ Κύλων: A. W. Gomme, *HCT* 1.428-430· H. Beuve, *Die Tyrannis*, Μόναχο, 41-42, 539-540. (β) Χρονολόγηση τοῦ Πausανία: Gomme, *HCT* 1.397-401· Mary E. White, «Some Agiad dates: Pausanias and his sons», *JHS* 84 (1964) 140-152.

7. Δὲν κατόρθωσα νὰ ἐντοπίσω οὔτε ἓνα ἄρθρο σχετικὸ μὲ τὴν ἰκεσία στοὺς Pauly / Wissowa ἢ στὸ *Der Kleine Pauly*: τὰ ἄρθρα «*asyllia*» (E. Caillemet) καὶ «*hospitium*» (C. Lécrivain) στοὺς Daremberg / Saglio περιέχουν χρήσιμες παρατηρήσεις γιὰ τὴν *ἰκετεία* καὶ τὴν *ξενία* ἀντίστοιχα. Ἡ καλύτερη καὶ διεισδυτικότερη μελέτη γιὰ τὸ θέμα μέχρι σήμερα εἶναι ἀσφαλῶς ἡ διατριβὴ τοῦ J. Kopperschmidt *Die Hikesie als dramatische Form*, Τυβίγγη 1967, 11-53· ἀντίθετα, ἡ διατριβὴ τοῦ J. van Hertem *Θρησκεία, εὐλάβεια, ἰκέτης*, Οὐτρέχτη 1934, μοιάζει ἐπιπόλαιη καὶ ὑπέρμετρα σχηματικῆ. Χρήσιμες ἀναλύσεις γιὰ τὸ λεξιλόγιο τῆς ἰκεσίας βρῶναι κανεὶς στὸν A. Corlu, *Recherches sur les mots relatifs à l'idée de prière d'Homère aux tragiques*, Παρίσι 1966, 293-324, κυρ. 298-301, 313-314, καθὼς καὶ στὸν J. H. H. Schmidt, *Synonymik der griechischen Sprache*, Λιψία 1876-1886, 1.177-198. Γιὰ συντομότερες ἀλλὰ χρήσιμες συζητήσεις, βλ. E. Schlesinger, *Die griechische Asylie*, διατρ., Giessen 1933, 28-47· H. Bolkestein, *Wohltätigkeit und Armenpflege im vorchristlichen Altertum*, Οὐτρέχτη 1939, 91-93, 128-129, 244-248· P. Ducrey, *Le Traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique*, Παρίσι 1968, 56-57, 295-300· K. Latte, *Heiliges Recht*, Ahlen 1964, 102-108· L. Gernet, *Anthropologie de la Grèce antique*, Παρίσι 1968, 230-

ἐνώ ἡ κατάσταση δὲν εἶναι πολὺ καλύτερη στὶς μελέτες τὶς σχετικές μετὴν ἀρχαιοελληνικὴ γραμματεία.⁸ Ἡ παρούσα μελέτη ἐπιδιώκει νὰ παρουσιάσει, ὄχι ἐξαντλητικά, τὴν *ικετείαν* ὡς τελετουργικὴ πράξις, καθὼς καὶ τὴ θέση καὶ τὴ σημασία της στὸ πλαίσιο τῶν ἀρχαιοελληνικῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Στὶς ἐπόμενες σελίδες θὰ συνεξετάσω τὶς δύο κύριες μορφές ἱεσίας: τὴν ἄμεση ἱεσία, στὴν ὁποία ἰκέτης καὶ ἱκετευόμενος (εἴτε πρόκειται γιὰ θεοὺς εἴτε γιὰ ἀνθρώπους) βρίσκονται πρόσωπο μετὰ πρόσωπο, καὶ τὴν ἔμμεση ἱεσία, ποὺ πραγματοποιεῖται μετὰ τὸν ἰκέτη νὰ προσπέφτει στὸν βωμὸ ἢ γενικότερα στὸ *τέμενος* ἐνὸς θεοῦ. Παρόλο ποὺ οἱ τελετουργικὲς πράξεις καθ'αυτὲς διαφέρουν, ἀπὸ κάποιες ἀπόψεις, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ τους μορφή, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα χρησιμοποιοῖ καὶ γιὰ τὶς δύο τὴν ἴδια λέξη, *ικετεία*, ἢ παράγωγά της.⁹ Ἐξάλλου, ὅπως θὰ δοῦμε, οἱ δύο μορφές ἱεσίας ἔχουν παράλληλες λειτουργίες ἀλλὰ καὶ ἓνα δίκτυο ὁμοιοτήτων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, θὰ ἀποφύγω, ἐν γένει, νὰ ἀσχοληθῶ μετὰ τὴν ἀρκετὰ διαφορετικὴ τελετὴ τῆς *προσκυνήσεως*: μολονότι καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῇ ὑπάρχουν διασυνδέσεις, ὀφείλομε νὰ διαχωρίσουμε τὶς δύο πράξεις σαφέστερα ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει συνήθως.¹⁰ Ἡ κρίσιμη διαφορὰ μεταξὺ

233, 295-299· E. Benveniste, *Le Vocabulaire des institutions indo-européennes*, Παρίσι 1969, 1.92-101, 335-353 (ἀναφορικὰ μετὰ τὴ φιλοξενία καὶ τὴν *φιλίαν*): 2.245-254 (ἀναφορικὰ μετὰ τὴν προσευχὴ καὶ τὴν ἱεσία).

8. Γιὰ τὴν τραγωδίαν, βλ. πρωτίστως Koppersehmidt, *Die Hikesie*, 54 κ.ἐξ.

9. Βλ. τὶς ἐργασίες τοῦ Corlu, τοῦ Schmidt καὶ τοῦ Benveniste ποὺ παρατίθενται πῶς πάνω, στὴ σημ. 7.

10. Γιὰ τὸν διαχωρισμὸ αὐτό, βλ. κυρίως K. Sittl, *Die Gebärden der Griechen und Römer*, Λιψία 1890, 157-158, 169-171, 178 σημ. 8, 182 σημ. 7· H. Bolkestein, *Theophrastus' Charakter der Deisidaimonia als religionsgeschichtliche Urkunde*, σειρά RGVV 21.2, Giessen 1929, 23-39. Γιὰ μιὰ περίπτωσιν στὴν ὁποία ὁ ἀνεπαρκὴς διαχωρισμὸς τῶν δύο πράξεων ὀδήγησε σὲ παρανοήσεις, βλ. D. L. Page, *Euripides: Medea*, Ὁξφόρδη 1938,

τους είναι ότι η προσκύνησις αποτελεί σταθερό και επαναλαμβανόμενο τρόπο χαιρετισμοῦ ανάμεσα σὲ κοινωνικά ανώτερους και κοινωνικά κατώτερους, ὅπως φαίνεται τόσο στὸν Ἡρόδοτο (1.134.1) ὅσο και στὸν Αἰσχύλο (*Πέρσ.* 150 κ.έξ.), και ἐκφράζει μιὰ μόνιμη κοινωνική διαφορά. Ἐπιπλέον, γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἡ προσκύνησις ἀντιπροσωπεύει μιὰ μορφή αὐτοταπείνωσης ποὺ ἀρμόζει μονάχα στὶς σχέσεις μεταξύ θεῶν και ἀνθρώπων, ἐνῶ ἡ λειτουργία της δὲν ἐπεκτείνεται πέρα ἀπὸ τὴ μονόπλευρη ἀπόδοση τιμῆς μέσω τῆς αὐτοταπείνωσης. Ἀντιθέτως, ἡ οὐσία τῆς *ικετείας* συνίσταται στὸ ὅτι ἐπιδιώκει νὰ προκαλέσει μιὰν ἀνταποδοτική πράξη ἐκ μέρους τοῦ ἀποδέκτη της — μιὰν ἀνταποδοτική πράξη, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει κάθε μορφή ἀνταπόδοσης ποὺ συναντοῦμε ἐνσωματωμένη στὸν ἴσθ τῶν ἀρχαιοελληνικῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἡ *ικετεία* μᾶς ἐνδιαφέρει, πρωτίστως, διότι δίνει τελετουργική μορφή στὴν πράξη τῆς ἀνταπόδοσης, μὲ κεντρικὸ ἄξονα μιὰ ἄξια (τὸ γόητρο) ποὺ ἡ σημασία της ἦταν καθολικά ἀποδεκτή στὴν ἀρχαία ἐλληνική κοινωνία.

1. Ἡ πράξη τῆς *ικεσίας*

Καταρχάς, θὰ ἐπιχειρήσω νὰ δώσω μιὰν («ἔθνογραφική») περιγραφή τῆς *ικετήριας* πράξης.

(α) Ἦμεση (πρόσωπο μὲ πρόσωπο) *ικεσία* πρὸς ἄνθρωπο ἢ θεὸ

Λεπτομερεῖς και ἀκριβεῖς περιγραφὲς πράξεων, ἀκόμη και ὅταν αὐτὲς ἔχουν κορυφαία τελετουργική σημασία, δὲν βρίσκουμε συχνὰ στὴν ἀρχαιοελληνική γραμματεία· στὴν περίπτωσή τῆς *ικε-*

19: Οἱ πράξεις τῆς Μήδειας ἀποτελοῦν παραδείγματα *ικετείας* και ὄχι προσκυνήσεως.